

Ryszard Nowakowski

Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, Polska

ryszard.nowakowski@ossolineum.pl

 0000-0002-9252-0534

<https://doi.org/10.33077/uw.25448730.zbkh.2022.705>

Proces cyfrowego scalania zbioru prasy polskiej (1801–1939) Zakładu Narodowego im. Ossolińskich rozdzielonego po II wojnie światowej. Studium przypadku i wnioski metodologiczne

The process of digital merging of the Ossoliński National Institute collection of Polish press (1801–1939), divided after the Second World War. The case study and methodological conclusions

Abstract: The aim of the study is to present digitalization as a method of virtual consolidation and sharing of scattered collections or those remaining outside the country, which due to their nature are closely related to the circle of Polish culture. The analysis was based on the conclusions resulting from the project of digital consolidation of the collection of the Polish press (1801–1939) of the National Ossoliński Institute during the Lviv period of activity, numbering in September 1939 no fewer than 5000 titles, which, as a result of territorial changes (1945), ended up outside the country. As a result of the efforts undertaken in the years 1946–1947, nearly 1,300 press titles were donated to Wrocław in the form of a “gift”, more than half of which were distributed as a result of the transfer of some annuals or only a supplement, when the main journal was kept. As a result, a total of about 3000 titles remained in Lviv, including over 700 completely or partially unavailable in Poland, currently stored in the Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv. The study attempts to search for a method to increase the efficiency of creating digital collections of collections scattered or unavailable in Poland, the comprehensive disclosure of which is often possible only through digital archiving.

Key words: library collections – foreign libraries – polonicum – metadata – digital libraries – digital archiving of the press

Słowa kluczowe: zbiory biblioteczne – biblioteki zagraniczne – polonika – metadane – biblioteki cyfrowe – cyfrowa archiwizacja prasy

Wprowadzenie

Scalanie zbiorów jako motyw przewodni artykułu nie jest myślą nową. Jego początki sięgają lat 60. ubiegłego stulecia, kiedy to w Bibliotece Narodowej w ramach realizacji zadań statutowych, w 1962 r. rozpoczęto „akcję scalania i zabezpieczania prasy polskiej”, obejmującej najcenniejsze, najrzadsze i najpoczytniejsze tytuły od XVII do XX w.:

Ideą przewodnią [...] było opracowanie w pełni kompletnych czasopism – od pierwszego do ostatniego numeru wydania danego tytułu. Dla osiągnięcia tego celu wielokrotnie korzystano z kilku, a czasami i kilkunastu egzemplarzy tego samego tytułu sprowadzonych z różnych instytucji¹

Również w Ossolineum, dzięki ograniczonej wymianie mikrofilmów z obecną Lwowską Narodową Naukową Biblioteką im. Stefanyka, jak również zakupom gotowych mikrofilmów w Bibliotece Narodowej i Jagiellońskiej oraz mikrofilmowaniu we własnym zakresie czasopism pożyczonych, udało się skompletować część tytułów prasy warszawskiej, krakowskiej i wielkopolskiej, a także uzupełnić nieliczne czasopisma polonijne i kresowe, głównie lwowskie.

W opracowaniu przyjęto współczesne znaczenie terminu „prasa” – jako „ogół wydawnictw drukowanych periodycznie i rozpowszechnianych publicznie”², od dzienników po roczniki wraz z wydawnictwami nieregularnymi, z zaliczeniem do polskich wydawnictw prasowych wszystkich tytułów wydanych w języku polskim – niezależnie od miejsca wydania i narodowości wydawcy oraz wydawnictwa obcojęzyczne (nie posiadające nawet polskiego tytułu) jeżeli były publikowane przez polskich wydawców lub miały polskie zespoły redakcyjne.

Zbiór i jego rozdzielenie

Stan zbioru prasy polskiej (1801–1939) Biblioteki im. Stefanyka został ustalony na podstawie prowadzonych od roku 2004 prac badawczo-dokumentacyjnych, w tym szczegółowych kwerend katalogowych. W tym kontekście warto zauważyć, że wszelkie prace badawcze, jak również dostęp do zbiorów i katalogów oraz zatrzymanej po roku 1945 dokumentacji zbiorów Ossolineum, w tym dawnego inwentarza druków (zawierającego również opisy czasopism) stały się możliwe dopiero od 2003 r., na podstawie “Umowy o realizacji wspólnego projektu dokumentacyjno-informacyjnego dotyczącego ukraińskiego i polskiego

1 *Katalog Mikrofilmów*, Biblioteka Narodowa. Zakład Zbiorów Mikrofilmowych. Nr 22 (1994), s. 5.

2 *Encyklopedia wiedzy o prasie*, pod red. J. Maślanki, Wrocław 1976, s. 168.

dziedzictwa kulturalnego w zbiorach Lwowskiej Biblioteki im. W. Stefanyka NAN Ukrainy oraz Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” (21 listopada 2003)³, poprzedzonej zawarciem porozumienia między rządami Polski i Ukrainy „O współpracy w dziedzinie ochrony dóbr kultury utraconych i bezprawnie przemieszczonych podczas II wojny światowej” (25 czerwca 1996)⁴. Wcześniej, przez blisko dwa pokolenia, zatrzymane wraz z archiwum zakładowym zbiory Ossolineum były całkowicie niedostępne dla badań naukowych, a przekazana część po 1991 r. w piśmiennictwie ukraińskim niejednokrotnie była przedstawiana jako strata poniesiona w wyniku polityki radzieckiej⁵.

Rekonstrukcja zbioru wydawnictw prasowych Ossolineum została dokonana na podstawie analizy lwowskiej części ossolińskiej dokumentacji (we Wrocławiu dostępnej w kopiach cyfrowych od 2007 r.), w tym 16-tomowego inwentarza druków, zawierającego również opisy bibliograficzne czasopism, ale w zawężeniu do roczników dostępnych w momencie opracowania, bez dalszej aktualizacji. Na tej podstawie zostało zidentyfikowanych 3726 tytułów. Kolejnym dokumentem o szczególnym znaczeniu jest odnaleziony (i udostępniony) w kwietniu 2017 r. ossoliński katalog czasopism, w latach 1940–1941 wyodrębniony z ogólnego katalogu druków, który pomimo braku części kart (m.in. obejmujących tytuły z przedziałów „Kurier A–K”, „Przegląd”, „Gazeta” i „Słowo”), umożliwił poznanie 2488 tytułów, istniejących związków bibliograficznych, a w wielu wypadkach również proveniencji. Wielu cennych informacji dostarczyły także drukowane roczne sprawozdania zakładowe (1856–1912), zawierające spisy polskich i obcych wydawnictw prasowych przekazywanych przez redakcje i wydawców oraz „Księga reklamacji”, prowadzona w latach 1927–1939 w związku z otrzymywanym egzemplarzem obowiązkowym.

Stan liczbowy zbioru prasy polskiej przekazanej w formie „daru”, w latach 1946–1947 został ustalony na podstawie wrocławskiego inwentarza czasopism.

W ujęciu historycznym początek zbioru prasy polskiej w Ossolineum stanowiło 30 gazet i czasopism z lat 1801–1826, które po śmierci Józefa Maksymiliana Ossolińskiego (1826), fundatora i założyciela Zakładu, zgodnie z jego wolą zostały przewiezione w 1827 r. z Wiednia (gdzie jako poseł stanów galicyjskich a później prefekt Biblioteki Cesarskiej spędził ponad połowę życia) do Lwowa, wraz z innymi grupami zbiorów do wcześniej zakupionego z własnych środków budynku klasztoru pokarmelitańskiego, który odtąd, na przeciąg ponad stu lat stał się siedzibą Ossolineum i Muzeum

3 „Sprawozdanie Zakładu Narodowego im. Ossolińskich za Rok [2003]” 2004, s. 86.

4 Na podst.: B. Bieńkowska, *Potyczki ze źródłami bibliologicznymi (na przykładzie urzędowej dokumentacji strat bibliotek w Polsce podczas II wojny światowej)*, „Roczniki Biblioteczne” 2001, t. 45, s. 4.

5 *L'viv's'ka naukova biblioteka im. V. Stefanyka NAN Ukraini. Dokumenti, fakti, komentari*, oprac. L.Ī. Krušel'nic'ka, L'viv 1996, s. 10.

XX Lubomirskich. W kolejnych dziesięcioleciach zbiór prasy był nieustannie powiększany, niemal wyłącznie przez przekazywane dary, które przeciętnie stanowiły $\frac{3}{4}$ egzemplarzy. Nie należały również do rzadkości przypadki przekazywania całych księgozbiorów, zawierających także czasopisma, z których do najważniejszych należała rodzinna Biblioteka Brodzkich, z licznymi pismami z okresu powstań narodowych oraz Wielkiej Emigracji, jak również księgozbiór rodziny Nargielewiczów, zasobny w czasopisma wileńskie. W okresie rosnącej systematyzacji gromadzenia, jak wynika z drukowanych rocznych Sprawozdań z Czynności Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, w grupie darów redakcji i wydawców liczba gromadzonych gazet i czasopism wzrosła z 50 (1870) do 283 tytułów (1912), natomiast liczba pism prenumerowanych wyniosła 95 tytułów (1912). W konsekwencji zgromadzone wydawnictwa prasowe, w przededniu I wojny światowej tworzyły zbiór liczący blisko 2270 tytułów (na około 3500 pism⁶ znanych, 65%, wydawanych w okresie 1801 – lipiec 1914) o przeciętnej kompletności powyżej 80%, które odzwierciedlały całokształt życia polskiego w trzech zaborach oraz na wychodźstwie. W ujęciu statystycznym, według podziału terytorialnego ustalonego na kongresie wiedeńskim (1815), największa część przypadła na Austro-Węgry – 1153 tytuły (50,8%, w tym Lwów 528, Kraków 399, Wiedeń 16), Rosję – 668 (29,4%, w tym Warszawa 508, Wilno 53, Petersburg 17), Niemcy – 247 (10,9%, w tym Poznań 109, Berlin 11, Bochum 5) oraz środowiska emigracji polskiej (z wyłączeniem krajów zaborczych) – 202 tytuły (8,9%, w tym Francja 83, Stany Zjednoczone 77).

Wybuch I wojny światowej niemal natychmiast znalazł swoje odbicie w ograniczeniach życia publicznego, wprowadzeniu cenzury wojskowej oraz w gwałtownym spadku działalności prasowo-wydawniczej. Według świadectwa Stanisława Jarkowskiego, liczba tytułów prasy polskiej, w ciągu zaledwie kilku miesięcy, uległa blisko trzykrotnemu zmniejszeniu, z 1145 tytułów (łącznie z pismami polonijnymi) wydawanych do lipca 1914 r. do zaledwie 344 ukazujących się na przełomie 1914 i 1915 r.⁷ W następstwie zmian polityczno-terytorialnych ogólny trend rozwojowy zbioru uległ załamaniu. W okresie okupacji Lwowa przez wojska rosyjskie (wrzesień 1914 – czerwiec 1915) nie było możliwe sprowadzanie pism ukazujących się w bloku państw centralnych – Niemiec i Austro-Węgier, a więc również wychodzących w największych skupiskach wychodźczych (Praga, Brno, Wiedeń) ludności z objętej walkami Galicji. Z kolei zajęcie miasta przez wojska austriacko-niemieckie uniemożliwiło

6 Liczba tytułów została oszacowana na podstawie: S. Jarkowski, *Liczebność prasy w Polsce w różnych okresach jej rozwoju* [w:] *Pokaz Polski na Międzynarodowej Wystawie Prasy w Kolonii – MCMXXVIII*, Warszawa 1928, s. 31; S. Zieliński, *Bibliografia czasopism polskich za granicą 1830–1934*, Warszawa 1935.

7 S. Jarkowski, *Prasa polska w r. 1914*, „Książka” 1914, nr 8/12, s. 247–248.

gromadzenie jakichkolwiek pism z terenu państw Ententy oraz wydawanych w ośrodkach polonijnych w Stanach Zjednoczonych i Brazylii, których sprowadzanie nie było możliwe nawet za pośrednictwem państw neutralnych. Ponadto, w konsekwencji głębokich zmian na rynku wydawniczym, z około 350 polskich tytułów prasowych gromadzonych przed wybuchem wojny, do końca 1914 r. przestały się ukazywać 133. Równocześnie w wyniku rosnącego zapotrzebowania na informację bieżącą stopniowo, coraz liczniej pojawiały się tytuły nowe, w tym wiele krótkotrwałych, ukazujących się do roku lub niewiele dłużej. Następnym tego procesu było wprowadzenie do zbiorów kolejnych 190 tytułów, przypadających na okres od sierpnia 1914 r. do listopada 1918 r. oraz 11 tytułów z pierwszych tygodni niepodległości (od 11 listopada do końca grudnia).

Powrót do normalnego trybu prac bibliotecznych, po niemal siedmioletnim okresie dezorganizacji i utrudnień spowodowanych I wojną światową, polsko-ukraińskimi walkami o Lwów (listopad 1918) oraz wojną polsko-bolszewicką (1920), dzięki wypracowanej przez lata wysokiej pozycji i licznym kontaktom zaznaczył się niemal masowym napływem pism zaległych, w tym także wydawanych na emigracji.

Pierwsze lata odrodzonego państwa polskiego w zbiorach Ossolineum zapisały się – proporcjonalnie do skali działalności wydawniczej – wzrostem liczby gromadzonych pism z około 300 tytułów (1924) do 964 (1926), niemal w całości przekazywanych do zbiorów w darze. Uznanie zbioru prasy polskiej za najobszerniejszy i najkompletniejszy w 1927 r. przyniosło przyznanie Zakładowi prawa do ogólnopolskiego egzemplarza obowiązkowego⁸ na analogicznych zasadach jak wówczas organizowanej Bibliotece Narodowej. W konsekwencji ilość gromadzonych gazet i czasopism, w latach 1927–1939 ukształtowała się na poziomie około 1700 tytułów, znacznie przekraczając możliwości ich systematycznego opracowania. Wzmożony napływ egzemplarzy sprawił, że zaległość katalogowa przekroczyła liczbę 1200 tytułów (sierpień 1939), będących w zbiorach tylko na etapie gromadzenia, lecz bez ich wyszczególnienia w katalogu. Pomimo wszystkich trudności, konsekwentnie powiększany i uzupełniany zbiór prasy w sierpniu 1939 r. liczył około 5000 tytułów polskich wydawnictw prasowych, stając się nieocenionym materiałem źródłowym we wszelkiego rodzaju pracy naukowej z zakresu humanistyki i dziejów narodowej kultury.

Po zajęciu Lwowa przez wojska radzieckie, od stycznia 1940 r. Ossolineum, w trybie wywłaszczenia, wraz z Biblioteką Baworowskich i rozwiązanymi przez władze radzieckie bibliotekami ukraińskimi: Towarzystwa Naukowego

8 „Dziennik Ustaw” 1927, nr 67, poz. 595.

im. Szewczenki⁹, Narodnego Domu¹⁰ i Studionu¹¹ oraz biblioteką Gminy Żydowskiej¹², wchodzi w skład Lwowskiej Filii Biblioteki Akademii Nauk Ukrainńskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. W okresie niemieckiej okupacji Lwowa (czerwiec 1941 – czerwiec 1944) znajduje się w strukturach, podporządkowanej władzom Generalnego Gubernatorstwa, Bibliotece Państwowej we Lwowie (Staatsbibliothek Lemberg). Od lipca 1944 r. formalnie nieistniejące Ossolineum wraz ze zbiorami i personelem ponownie staje się częścią Lwowskiej Filii Biblioteki Akademii Nauk Ukrainńskiej SRR. W latach 1939–1944 zbiory polskojęzyczne zostały dodatkowo powiększone o liczne dary, depozyty i księgozbiory wywłaszczone.

Przez cały okres wojny, aż do chwili rozdzielenia (1946–1947) zbiory Ossolineum, w tym również zbiorów prasy, znajdowały się w dotychczasowych pomieszczeniach magazynowych mieszczących się w budynku głównym (obecna ul. Stefanyka) i podlegały nadzorowi dawnego polskiego personelu, którego zwierzchnikiem od sierpnia 1941 r. do 1946 r. był kustosz Mieczysław Gębarowicz, mający konspiracyjny mandat władz państwa podziemnego oraz kuratora Andrzeja Lubomirskiego.

Starania o odzyskanie pozostających poza pojałtańskimi granicami Polski zbiorów Ossolineum były prowadzone od momentu ukonstytuowania się władz obozu komunistycznego przez najwybitniejszych przedstawicieli polskiego świata kultury i nauki oraz pozostającego we Lwowie M. Gębarowicza, który swoją obecność na „ossolińskim posterunku” traktował jako osobistą powinność. Rezultatem negocjacji prowadzonych na szczeblu rządowym z władzami radzieckimi w Moskwie, z rządem republikańskim w Kijowie oraz z kierownictwem Akademii Nauk Ukrainńskiej SRR była decyzja o przekazaniu w formie „daru” wybranych dóbr kultury polskiej, w tym części zbiorów Ossolineum, niektórych obiektów muzealnych, Panoramy Raławickiej oraz trzech lwowskich pomników (przekazanych w 1950 r.): Kornela Ujejskiego (obecnie w Szczecinie), Jana III Sobieskiego (w Gdańsku) i Aleksandra Fredry (we Wrocławiu)¹³.

9 Założone w 1872 r. jako Towarzystwo Literackie im. Szewczenki, w 1892 r. przekształcone w Towarzystwo Naukowe, którego zadaniem było wspieranie ukraińskiej działalności literacko-naukowej.

10 Narodny Dom (Народний дім), założony w 1849 r. przez moskalofilski odłam ukraińskiego ruchu narodowego, posiadał zbiory biblioteczne i muzealne. Szerzej: E. Chwalewik, *Zbiory polskie: archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w zestawieniu alfabetycznym według miejscowości*. T. 1: A–M, Warszawa–Kraków 1926, s. 382–383, 412.

11 Studion, dostępna publicznie biblioteka metropolity grecko-katolickiego Andrzeja Szeptyckiego. Szerzej: *L'vivs'ka nacional'na naukova biblioteka Ukraini imeni V. Stefanika. Peremišennâ i vtrati fondiv. Zbirnik dokumentiv i materialiv*. T. 1: 1939–1945, L'viv 2010, s. XII–XIII.

12 Założona w 1905 r., w jej zbiorach były cenne judaika, w tym rękopisy i starodruki. Szerzej: *L'vivs'ka...*, L'viv 2010, s. XII.

13 M. Matwijów, *Walka o lwowskie dobra kultury w latach 1945–1948*, Wrocław 1996, s. 158.

Zgodnie z decyzjami podjętymi w stosunku do zbiorów bibliotecznych do przekazania mogły zostać zakwalifikowane jedynie wydawnictwa prasowe katalogowo opracowane i zinwentaryzowane (czyli z wykluczeniem około 1200 tytułów nieskatalogowanych, niemal w całości pochodzących z egzemplarza obowiązkowego), które jednocześnie spełniały jednostronnie ustalone kryteria terytorialno-polityczne. W szczególności, z możliwości przekazania zostały wyłączone wszystkie gazety i czasopisma wydawane na ziemiach wschodnich włączonych do odpowiednich republik byłego Związku Radzieckiego (z wyjątkiem będących w więcej niż jednym egzemplarzu) oraz te wszystkie tytuły, które zawierały treści niezgodne z ideologią komunistyczną lub były krytyczne wobec „Ojczyzny Światowego Proletariatu”. Kolejnym dotkliwym ograniczeniem była niewystarczająca ilość skrzyń do pakowania zbiorów, która stała się bezpośrednią przyczyną pozostawienia we Lwowie niemal wszystkich – spełniających warunki selekcji – pism wielkoformatowych, w tym szczególnie licznych gazet warszawskich i krakowskich.

W konsekwencji – wbrew oczekiwaniom – z dawnych zbiorów Ossolineum w latach 1946 i 1947 (w dwóch partiach), w formie „daru” przekazano do Wrocławia łącznie 1293 wydawnictwa prasowe polskie¹⁴ na 3726 zinwentaryzowanych, z których blisko połowa (584 tytuły, 45%) zostało rozdzielonych, w wyniku zatrzymania części roczników lub przekazania dodatku, bez wydawnictwa głównego, którym najczęściej był dziennik. Wśród tytułów przekazanych znalazły się również periodyki o znaczeniu szczególnym, w tym pisma z okresu powstań narodowych, Wielkiej Emigracji oraz liczne czasopisma naukowe i literackie, które stały się ważną częścią zbiorów restytuowanego we Wrocławiu Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, w 1946 r.

W grupie tytułów zatrzymanych we Lwowie znalazł się niemal komplet dzienników – począwszy od lat 60. XIX w. – pochodzących z licznych ośrodków w obecnych granicach Polski, bogaty zbiór prasy polonijnej, w tym powstającej w skupiskach polskiej ludności autochtonicznej na obszarze Śląska oraz Warmii i Mazur, pozostających do roku 1945 w granicach Niemiec, jak również prawie wszystkie pisma (ponad 90%) wydawane na ziemiach wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej, w tym liczny zbiór prasy lwowskiej, wileńskiej oraz niemal wszystkie pisma regionalne i lokalne ukazujące się na terenie byłej Galicji Wschodniej. Łącznie, według stanu inwentarza pozostało około 3000 tytułów polskich wydawnictw prasowych (z uwzględnieniem rozdzielonych), w tym blisko 700 nieosiągalnych lub będących w Polsce w rozproszeniu.

Rezultatem kolejnych zabiegów było otrzymanie w 1956 r. niezwykle cennego, kompletnego wydania (ze zbiorów ossolińskich), redagowanej przez

¹⁴ Na podstawie: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Inwentarz, t. 60, poz. nr 298.824–300.000.

Adama Mickiewicza „La Tribune des Peuples” (Paryż 1849) oraz lwowskich „Rozmaitości dla Ludu Wiejskiego” (1843), przekazanych w 1987 r.

W nowych warunkach każda z rozdzielonych części w obecnych miejscach przechowywania została ponownie opracowana i otrzymała nową dokumentację biblioteczną (katalogi, inwentarze).

W restytuowanym we Wrocławiu Zakładzie, zbiory – przekazane bez katalogów i inwentarzy – zostały ponownie od podstaw skatalogowane z zachowaniem lwowskiej sygnatury i są systematycznie uzupełniane do chwili obecnej. Rezultatem wieloletnich starań jest odtworzenie zasobu większości zatrzymanych lub rozdzielonych czasopism naukowych, artystycznych i literackich oraz najważniejszych czasopism społeczno-kulturalnych, jednakże bez jakiegokolwiek możliwości rekonstrukcji zbioru dzienników oraz zatrzymanej części prasy kresowej i polonijnej, z uwagi na ich ogólny brak w ofertach antykwarycznych i w wymianie międzybibliotecznej.

We Lwowie cały zatrzymany zbiór prasy polskiej i zagranicznej, niezależnie od proveniencji, a więc pochodzący zarówno z przedwojennego Ossolineum, innych bibliotek publicznych oraz z tak zwanej „koncentracji” (zbiory wyłączone w okresie październik 1939 – czerwiec 1941) został po 1945 r. w obecnej Bibliotece im. Stefanyka scalony i ponownie opracowany z nadaniem nowej sygnatury, a egzemplarze ostemplowane. W większości przypadków od czasów radzieckich zbiory są podzielone chronologicznie według cezury: do i po rewolucji październikowej i tworzą zasób podstawowy (do 1916 r.) i specjalny (Specfond) obejmujący – według komunistycznych kryteriów ideologicznych – wydawnictwa wrogie lub politycznie podejrzane, do których zostały zaliczone praktycznie wszystkie polskie tytuły prasowe z okresu 1917–1939. Każda z tych grup zbiorów została wyszczególniona w odrębnych katalogach: w katalogu głównym (do 1916 r.) i w katalogu zbiorów specjalnych (1917–1939). W konsekwencji około 450 tytułów prasowych ukazujących się przed i po I wojnie światowej zostało rozdzielonych, utrudniając percepcję zbioru jako całości, szczególnie w przypadku czasopism o wieloletnim okresie ukazywania się.

Statystyka rozdzielenia

Dla zobrazowania problemu rozdzielenia ossolińskiego zbioru prasy polskiej, zostało dokonane zestawienie danych statystycznych obejmujących: 1) stan zbioru w lwowskim okresie Ossolineum do chwili rozdzielenia; 2) ilościową charakterystykę części przekazanej do Wrocławia (1946–1947); 3) obecny stan zbioru prasy polskiej z okresu do 1939 r. (ze względu na związek ze zbiorami ossolińskimi), znajdującej się w zbiorach Biblioteki im. Stefanyka, będącej – co warto zauważyć – jedną z najzasobniejszych bibliotek poza granicami kraju, przechowujących polskie piśmiennictwo.

Dla zapewnienia ścisłości i porównywalności danych przyjęto jako zasadę, grupowanie wydawnictw według tytułu bieżącego oraz pierwszego miejsca wydania i pierwszego roku ukazywania się pod danym tytułem, nawet w sytuacji braku początkowych roczników. W przypadku zmiany tytułu, wydawnictwo jest traktowane jak nowa jednostka.

Formalnie za miejsce wydania przyjmowano siedzibę wydawcy wymienioną w adresie wydawniczym. W przypadku dwóch lub więcej miejsc wydania podawano zawsze pierwsze, bez odnotowywania zmiany kolejności. Nowe miejsce wydania było uwzględniane tylko przy równoczesnej zmianie tytułu. W zestawieniach zostały uwzględnione również dodatki samoistne opracowane jako odrębne jednostki katalogowe oraz mutacje regionalne.

Wszelkie wątpliwości lub rozbieżności były rozstrzygane w oparciu o piśmiennictwo bibliograficzne i biblioteczne bazy danych. Odpowiednie dane w przeliczeniu na przyjęty w bibliografiach tytuł pierwotny są odpowiednio niższe w granicach 10–15%, w stosunku do zastosowanego jako jednostka statystyczna tytułu bieżącego. Prezentowane zestawienie odzwierciedla stan prac badawczych w grudniu 2020 r.

Przyjęte oznaczenia:

Lw O: Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Lwowie (w nawiasie podano stan zbiorów opracowanych katalogowo do sierpnia 1939);

Dar: wydawnictwa prasowe przekazane jako „dar” w latach 1946–1947;

Lw AN: Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka im. W. Stefanyka (w nawiasie podano w zaokrągleniu do 1%, procentowy stan zbiorów Lw AN w stosunku do Lw O)

Ilościowy stan zbiorów w Lw AN obejmują zatrzymaną część zbioru prasy Ossolineum oraz zbiory o innej proveniencji, pochodzące z wojennych konfiskat, których udział kształtuje się na poziomie ok. 30–40%.

Tabela 1. Zbiory według chronologii okresu wydawniczego

Okres wydawniczy	Lw O	Dar	Lw AN
1801–1850	381 (381)	242	290 (76%)
1851–1900	1099 (1097)	327	915 (83%)
1901–1918	984 (940)	278	1088 (111%)
Razem: 1801–1918	2464 (2418)	847	2293 (93%)
1919–1939	2548 (1308)	446	3776 (148%)
Razem: 1801–1939	5012 (3726)	1293	6069 (121%)

Tabela 2. Zbiory według miejsca wydania oraz podziału terytorialnego od 1991 r.

Miejsce wydania	Lw O	Dar	Lw AN
Polska w granicach od 1945 r.	3536 (2479)	1078	4298 (122%)
Warszawa	1693 (1201)	542	2029 (120%)
Kraków	562 (501)	225	532 (95%)
Poznań	311 (213)	114	351 (113%)
Inne ośrodki	913 (513)	172	1348 (148%)
Ośrodki Ziem Zachodnich i Północnych, w granicach Niemiec do 1945 r.	57 (51)	25	38 (67%)
Ziemie Wschodnie Drugiej RP	1119 (905)	87	1402 (125%)
Lwów	793 (698)	68	923 (116%)
Galicja Wschodnia, Wołyń (Zachodnia Ukraina)	155 (107)	3	218 (141%)
Wilno	130 (84)	14	84 (142%)
Inne ośrodki w granicach Białorusi i Litwy	41 (16)	2	77 (188%)
Ośrodki emigracyjne	357 (342)	128	369 (103%)
Europa	262 (250)	118	267 (102%)
Francja	93 (91)	66	71 (76%)
Ośrodki pozaeuropejskie	95 (92)	10	102 (107%)
Stany Zjednoczone	80 (78)	7	81 (101%)
Razem:	5012 (3726)	1293	6069 (121%)

W zestawieniach (według okresu wydawniczego i miejsca wydania) zwraca uwagę wcześniej sygnalizowany brak ilościowej korelacji między stanem zbiorów Ossolineum okresu lwowskiego, a częścią przekazaną do Wrocławia i obecnym stanem posiadania Biblioteki im. Stefanyka. W niemal każdym przypadku wyraźna jest ilościowa przewaga zbiorów Biblioteki im. Stefanyka w stosunku do stwierdzonej wielkości zbiorów lwowskiego Ossolineum, pomimo przekazania ich części do Wrocławia. Wyjaśnienia tego stanu rzeczy należy upatrywać w rozdzieleniu blisko połowy tytułów, które sprawia, że to samo czasopismo jest liczone dwukrotnie – jako przekazane do Wrocławia i jako znajdujące się we Lwowie, tyle że najczęściej niekompletne. Kolejnym źródłem wzrostu liczby tytułów jest okres „koncentracji” (zbiory wywłaszczone w latach 1940–1941), z których znaczna część zastąpiła egzemplarze przekazane do Wrocławia. Ponadto, w grupie pism wywłaszczonych były także tytuły nowe, przed rokiem 1939 niedostępne w lwowskim Ossolineum, w liczbie nie mniejszej niż 250 tytułów, w tym 135 z okresu do 1918 r., w większości pochodzących ze zbiorów Biblioteki Fundacji Baworowskich, Biblioteki Poturzyckiej (Dzieduszyckich)

oraz z polskojęzycznej części zbiorów biblioteki Towarzystwa Naukowego im. Szewczenki. Odstępstwem od zarysowanej ogólnej prawidłowości są czasopisma z okresu do roku 1900, część prasy polonijnej oraz pochodzącej ze środowisk autochtonicznych (Opolszczyzna, Warmia i Mazury, Śląsk Cieszyński), gdy nie zawsze było możliwe zastąpienie egzemplarzy przekazanych do Wrocławia egzemplarzami o innej proveniencji. Sytuacja taka najczęściej pojawiała się w przypadku pism okresu z powstań narodowych oraz Wielkiej Emigracji. Natomiast jednym ze źródeł ograniczonej ścisłości w oznaczeniu proveniencji jest brak możliwości pełnej identyfikacji tytułów prasowych gromadzonych przed rokiem 1939, które nie zostały opracowane katalogowo i dla których brak potwierdzenia w zachowanej części dokumentacji akcesyjnej lub stempli własności na egzemplarzach. W tej grupie zbiorów, dostępnych w Bibliotece im. Stefanyka również mogą się znajdować periodyki pochodzące z przedwojennego egzemplarza obowiązkowego, tym bardziej, że około 25% tej grupy stanowią tytuły wydawane w latach 30. i pochodzące najczęściej z zachodniej części przedwojennej Polski.

Digitalizacja – projekt i jego realizacja

Podstawową przesłanką podjęcia digitalizacji wybranych grup zbiorów było dążenie do pewnego rodzaju wirtualnego scalenia rozdzielonych po drugiej wojnie światowej zbiorów ossolińskich, w tym – posiadającego szczególną wartość historyczną – zbioru prasy polskiej z okresu do 1939 r., który w chwili wybuchu II wojny światowej liczył nieco ponad 5000 tytułów, w tym 2464 tytuły z lat niewoli narodowej (do 11 listopada 1918 r.).

Projekt digitalizacji prasy polskiej (do 1945 r.) pierwotnie był w swym założeniu ideą cyfrowego scalenia ossolińskiego zbioru prasy rozdzielonego po II wojnie światowej wobec braku możliwości odzyskania oryginałów. Dodatkowo, za podjęciem odpowiednich prac przemawiał fakt pozostawiania we Lwowie wielu wydawnictw prasowych niedostępnych w bibliotekach krajowych lub będących w rozproszeniu, zwłaszcza kresowych i polonijnych (łącznie nie mniej niż 700 tytułów). Będąca okazją do badań proveniencyjnych szczegółowa kwerenda egzemplarzy, podyktowana koniecznością wyjaśnienia stwierdzonych nieścisłości i budzących wątpliwości zapisów katalogowych, ujawniła również obecność licznych czasopism o zróżnicowanej proveniencji. Oprócz dominujących w około 65–70% egzemplarzy dawnych ossolińskich pieczętek, sygnatur i charakterystycznych adnotacji ołówkowych znanych z wrocławskiej części zbiorów, spotykane są również znaki własności Biblioteki Poturzyckiej, Baworowskich, Pawlikowskich, Towarzystwa Naukowego im. Szewczenki oraz bibliotek seminaryjnych, wojskowych i różnych zrzeszeń zawodowych. Ponadto, w znacznej części roczników i numerów luzem brak jakichkolwiek

zapisów pozwalających na ustalenie proveniencji. Zatem poszerzony stan wiedzy sprawił, że wcześniej planowana digitalizacja w swej istocie stała się nie tyle wirtualnym scaleniem rozdzielonych zbiorów Ossolineum, ale raczej formą przywrócenia rodzimej kulturze i nauce szczególnie cennych wydawnictw, niezależnie od ich proveniencji. Analogiczna sytuacja ma miejsce w przypadku niezwykle cennego zbioru rękopisów.

Z uwagi na bardzo wysokie koszty, pokrywane ze środków publicznych lub dotacji, digitalizacją we Lwowie są objęte jedynie tytuły nieodstępne lub będące w rozproszeniu w bibliotekach krajowych. Ostateczna kwalifikacja każdego tytułu do digitalizacji jest poprzedzona dokładną analizą stanu dostępności według najnowszych, systematycznie aktualizowanych danych, zamieszczanych w katalogu NUKAT, Centralnym Katalogu Czasopism Polskich Biblioteki Narodowej i jej katalogu elektronicznym, zeskanowanych katalogach kartkowych oraz w systemie bibliotek cyfrowych zgrupowanych w Federacji Bibliotek Cyfrowych. Ponadto, za pośrednictwem biblioteki Europeana, kwerenda obejmuje również najważniejsze biblioteki zagraniczne, udostępniające kopie elektroniczne wybranych tytułów prasy polskiej z okresu do 1939 r., w tym tak zasobne jak Biblioteka Narodowa w Wiedniu (baza ANNO), która do 1918 r. posiadała prawo do egzemplarza obowiązkowego z całego obszaru Austro-Węgier, a więc również i Galicji, oraz Litewska Biblioteka Narodowa, przechowująca prawdopodobnie kompletny zbiór prasy wileńskiej i ziem litewsko-ruskich (baza ePaveldas [eDziedzictwo]).

Elektroniczna archiwizacja wytypowanych tytułów prasy polskiej (1801–1945), po fazie skanowania próbnego (2004), była realizowana w dwóch właściwych etapach prac – pierwszym (2012–2016) i – będącym jego kontynuacją – etapie drugim (2017–2018), w trakcie których zostało zeskanowanych łącznie 547 tytułów, w tym 485 w całości. Do trzeciego, końcowego etapu digitalizacji – według najnowszych danych – kwalifikuje się nie mniej niż 390 wydawnictw periodycznych (ok. 306 000 skanów), tym 213 tytułów, których skanowanie nie zostało podjęte lub nie zostało dokończony podczas wcześniejszych faz pracy. W przypadku pełnej realizacji elektronicznej archiwizacji wszystkich znajdujących się w Bibliotece im. Stefanyka tytułów uzupełniających krajowy zasób biblioteczny, digitalizacją zostanie objętych łącznie około 900 tytułów, a więc o blisko 150 więcej niż we wcześniej przyjętych planach pracy (ok. 750 tyt.). Sygnalizowana różnica wynika z bardzo szybko rosnących w ostatnich kilku latach możliwościach wglądu do zasobów coraz liczniejszej grupy bibliotek lokalnych, które również uczestniczą w programach digitalizacji własnych, nie zawsze kompletnych, ale nie mniej cennych zbiorów, których brakujące części (pojedyncze roczniki lub nawet ciągi numerów) nierzadko udaje się uzupełnić egzemplarzami ze zbiorów Biblioteki im. Stefanyka.

Kopie cyfrowe wszystkich tytułów zdigitalizowanych – zgodnie z przyjętymi założeniami – mają zostać umieszczone w Dolnośląskiej Bibliotece Cyfrowej.

Do kwietnia 2018 r. zostało udostępnionych na stronach DBC łącznie siedem tytułów, wszystkie z okresu skanowania próbnego. Do momentu zakończenia opracowywania bibliograficzno-katalogowego oraz specjalistycznego – przewidzianego dla materiałów elektronicznych, w których jednostką jest dany numer – kopie wszystkich tytułów zdigitalizowanych (ponad 500), są udostępniane w Czytelni Mikroform lub drogą elektroniczną, za pośrednictwem internetowej strony Ossolineum. Spośród 547 tytułów zeskanowanych 104 uzupełnia zasób cyfrowy dostępny w Internecie, w tym na stronach Federacji Bibliotek Cyfrowych i biblioteki cyfrowej Europeana.

Statystyka digitalizacji

Tabela 3. Etapy prac, liczba tytułów

Fazy prac	Tytuły planowane	Tytuły zeskanowane
Skanowanie próbne (2004)	11	11
Pierwszy etap (2012–2016)	427	315, w tym 294 w całości
Drugi etap (2017–2018)	292, w tym 112 zaległych	221, w tym 180 w całości
Trzeci etap (planowany)	390, w tym 213 zaległych	–
Razem	Nie mniej niż 900	547, w tym 485 w całości

Zwiększająca się liczba tytułów tworzących „digitalizacyjną zaległość” wynika z przechodzenia części zaległości z jednej fazy digitalizacji do następnej i pojawiania się kolejnych grup tytułów, które z różnych powodów, najczęściej doraźnych trudności (format powyżej 50 cm, lub grubość tomu przekraczająca 10 cm, a także brak możliwości odnalezienia) są digitalizowane fragmentarycznie. Podobny skutek miały niedostateczne limity środków finansowych na skanowanie. W tym kontekście należy zauważyć, że przez cały czas, równoległe była prowadzona digitalizacja rękopisów i archiwaliów o znaczeniu historycznym i literackim.

Tabela 4. Proweniencja

Liczba tytułów	Proweniencja
384 (70,2%)	Ze zbiorów Ossolineum
10 (1,8%)	Biblioteka Baworowskich
5 (0,9%)	Biblioteka Wojskowa Dowództwa Okręgu Korpusu nr VI we Lwowie
46 (8,4%)	Biblioteka Towarzystwa Naukowego im. Szewczenki
20 (3,6%)	Proweniencja różna
82 (15,1%)	Brak znaków własności
Razem: 547 (100%)	

Tabela 5. Chronologia

Liczba tytułów	Okres chronologiczny
351 (64,2%)	1801–1914 (do lipca)
23 (4,2%)	I wojna światowa (sierpień 1914 – listopad 1918)
171 (31,3%)	II Rzeczpospolita
2 (0,3%)	II wojna światowa
Razem: 547 (100%)	

Tabela 6. Geografia wydawnicza

Miejsce wydania	Liczba tytułów
Polska w granicach od 1945 r. (ogółem)	112 (20,5%)
w tym:	
Warszawa	14
Kraków	15
Poznań	2
Inne ośrodki	66
Ośrodki Ziem Zachodnich i Północnych, w granicach Niemiec do 1945 r.	15
Ziemie Wschodnie II RP (ogółem)	319 (58,3%)
w tym:	
Lwów	228
Wilno	15
inne ośrodki na Ziemiach Wschodnich II RP	76
Prasa polonijna (ogółem)	113 (20,7%)
w tym:	
Ośrodki polonijne w Europie	50
Ośrodki polonijne pozaeuropejskie	63
Brak miejsca wydania	3 (0,5%)
Razem tytułów:	547 (100%)

Cyfrowa archiwizacja prasy, przegląd inicjatyw

W dobie powszechności cyfrowego standardu w zapisie dźwięku i obrazu, może warto przypomnieć, że w praktyce bibliotecznej digitalizacja, a właściwie archiwizacja cyfrowa zbiorów została poprzedzona przejściem na katalogowy system opracowania zbiorów, tworzeniem bibliograficznych baz danych, a w połączeniu z Internetem cyfryzacja zapisu umożliwiła zdalne korzystanie z danych znajdujących się na serwerach nawet w najbardziej odległych częściach świata.

Kolejnym, wprost nieocenionym zastosowaniem technik cyfrowych jest cyfrowa archiwizacja zbiorów, która przez digitalizację najcenniejszej części zbiorów (ich archiwizację) pozwoliła na przewyciężenie dylematu „chronić czy udostępnić”, a poprzez łącza internetowe umożliwiła korzystanie

z najcenniejszych skarbów światowego piśmiennictwa, zwykle – z uwagi na konieczność ochrony – dostępnego tylko dla nielicznych grup badaczy.

W tym miejscu, warto zwrócić uwagę, że całe piśmiennictwo, którego nośnikiem jest papier, przechowywane w bibliotekach i archiwach, podlega naturalnemu procesowi degradacji fizycznej, chemicznej i biologicznej (pomiędzy innymi względy losowe), a szczególnie szybkiej ta część, która została utrwalona na papierze celulozowym, wypierającym od lat 60. XIX w. trwalszy papier włóknisty (szmaciany). Będący w powszechnym użyciu papier ze ścieru drzewnego, wytwarzany metodą siarczanową, tańszy od innych gatunków papieru, posiada jednak zasadniczą wadę – nie nadaje się do przechowywania w wymiarze pokoleń z powodu zmian strukturalnych. Powodem jest proces samoistnego wzrostu zakwaszenia, który sprawia, że żółknie i staje się łamliwy, ulegając w konsekwencji praktycznie nieodwracalnym zmianom, będącym obecnie chyba najpoważniejszym problemem wszystkich współczesnych bibliotek.

Coraz powszechniejsza digitalizacja zbiorów podlegających szczególnej ochronie z uwagi na ich wartość historyczną lub stan zachowania w połączeniu z dążeniem do ich upowszechniania przyczyniła się do powstania globalnej sieci bibliotek cyfrowych oraz repozytoriów, często udostępniających także zbiory stanowiące własność osób prywatnych lub znajdujące się w posiadaniu małych, niejednokrotnie szerzej nieznanymi księżnic i bibliotek. Nierzadko, zwłaszcza w przypadku ciągów tematycznych lub zeskanowanych zbiorów wydawnictw ciągłych, takich jak prasa czy kalendarze, w połączeniu z dostępem zdalnym, dopiero w przestrzeni wirtualnej zaczynają tworzyć zasób odpowiadający dawnej wydawniczej całości lub ciąg roczników/tomów z niewielkimi brakami.

W tym kontekście warto zauważyć, że nowe udogodnienia, takie jak nieograniczony transfer danych, możliwość kopiowania, a nawet wydrukowania we własnym zakresie kolejnego egzemplarza, sprawiły, że osiągnięcia technologii cyfrowych znalazły się jakby na „kursie kolizyjnym” z prawami do własności intelektualnej, niejednokrotnie skutkując zmniejszeniem dochodów autorów i wydawców. W konsekwencji, pojawiły się nowe regulacje prawne wydłużające okres ochrony praw autorskich do 70 lat od śmierci twórcy lub najdłużej żyjącego współtwórcy¹⁵. Równocześnie postępująca neoliberalna tendencja do komercjalizacji niemal wszystkich dziedzin życia zbiorowego, w tym wyników badań naukowych, oraz bariery w swobodnym dostępie do piśmiennictwa wytworzonego przez praktycznie trzy minione pokolenia – niewspółmierne do nowych możliwości technicznych – spowodowały

15 Art. 36. Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 21 maja 2021 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych Ustawy z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych, „Dziennik Ustaw” 2021, poz. 1062 [online] <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20210001062/T/D20211062L.pdf> [dostęp 15.09.2021].

powstanie ruchu na rzecz otwartości dostępu w nauce (Open Access). Jego przesłanką jest pogląd, „że badania finansowane ze środków publicznych powinny być udostępniane nieodpłatnie w sieci”¹⁶. W ramach tej inicjatywy część opracowań naukowych zgodnie z wolą autorów wchodzi w skład domeny publicznej, czyli tej grupy piśmiennictwa, do której istnieje swobodny dostęp, włącznie z możliwością kopiowania, z oczywistym obowiązkiem (przy cytowaniu) podania autora i tytułu dzieła. Dodać można, że jednym z ważniejszych osiągnięć na rzecz nieograniczonego dostępu do wiedzy jest powstanie „Wikipedii” i inicjatyw pokrewnych.

Czynnikiem przemawiającym za maksymalizacją procesu cyfryzacji retrospektywnej części zbiorów bibliotecznych jest fizyczny stan zachowania, niejednokrotnie wykluczający ich udostępnianie. Według danych opartych na pomiarze stopnia zakwaszenia papieru przy pomocy wskaźnika pH, czyli wykładnika stężenia jonów wodorowych (przyjmującego wartości w granicach 1–14, przy czym pH=7 oznacza stan chemicznie obojętny, $1 < \text{pH} < 7$ odczyn kwaśny, $7 < \text{pH} < 14$ odczyn zasadowy), 90% zbiorów kwalifikuje się do odkwaszenia, w tej części 80% wykazuje pH poniżej 5 punktów i z tego powodu wymaga pilnego odkwaszenia. Zatem 10% posiada pH powyżej 7 (stan bezpieczny), 10% pH = 5–6,9 natomiast 80% pH poniżej 5 (stan postępującej destrukcji)¹⁷.

Kolejną przesłankę do cyfrowej archiwizacji zbiorów stanowią ramy prawne zawarte w formalnej kategorii Narodowy Zasób Biblioteczny, do którego zostały zaliczone zbiory posiadające wartość historyczną, wartość dla nauki, dla kultury lub wartość artystyczną wraz z zobowiązaniem bibliotek do zapewnienia odpowiednich warunków przechowywania i opieki konserwatorskiej, jak również „kopiowania i utrwalania na informatycznych nośnikach danych”¹⁸. Według dokonanych ustaleń, zbiory o szczególnej wartości dla nauki i kultury polskiej znajdują się w posiadaniu 32 bibliotek¹⁹.

Dążenie do zachowania dziedzictwa i zapewnienia szerokiego dostępu znalazło swoje odbicie w coraz liczniejszych programach digitalizacji druków

16 T. Świąćkowska, *Prawo autorskie w działalności bibliotecznej i informacyjnej*, [w:] *Nauka o informacji w okresie zmian, praca zbiorowa*, pod red. B. Sosińskiej-Kalaty i E. Chuchro przy współpr. M. Luterka, Warszawa 2013, s. 223.

17 E. Potrzebnicka, *Stan zachowania zbiorów z XIX i XX wieku w bibliotekach polskich. Raport 2018*, „Notes Konserwatorski” 2019, z. 21, s. 21–22.

18 Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 4 lipca 2012 r., „Dziennik Ustaw” 2017, poz. 1948, [online]

<http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20210001062/T/D20211062L.pdf> [dostęp 15.09.2021].

19 Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie sposobu i trybu zaliczania bibliotek do niektórych bibliotek naukowych oraz ustalenia ich wykazu z dnia 2 kwietnia 2012 r., zm. „Dziennik Ustaw” 2017, poz. 2427, [online] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20170002427> [dostęp 17.07.2022].

(zwartych i ciągłych), o znaczeniu historycznym, naukowym i kulturalnym, dokumentującym życie polskie tak w kraju, jak i na obczyźnie. Kopie cyfrowe piśmiennictwa należącego do domeny publicznej są udostępniane w sieci, podczas gdy materiały objęte ochroną własności są udostępniane na terminalach w bibliotekach, w ramach dozwolonego użytku.

Jednym z pierwszych dużych projektów było stworzenie „e-Kolekcji Czasopism Polskich”, zainicjowanego w roku 2003 i realizowanego przez Bibliotekę Uniwersytecką w Warszawie i Bibliotekę Narodową. Jego celem była digitalizacja kopii mikrofilmowych, kolekcji czasopism, skompletowanych i scalonych przez Bibliotekę Narodową, czasopism utrwalonych w mikrofilmie w ciągu 40 lat (ok. 3500 tytułów), które tworzą ciągi niedostępne w oryginale w żadnej innej Bibliotece. Do roku 2013 udostępniono w ten sposób 27 tytułów rzadkich²⁰. Kolejną ważną inicjatywą był projekt „Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa (2010–2013)”²¹, w ramach którego zdigitalizowano liczne czasopisma z XIX i XX w. tworzące Narodowy Zasób Biblioteczny²². Projekt najnowszy to „Patrimonium – digitalizacja i udostępnienie polskiego dziedzictwa narodowego ze zbiorów Biblioteki Narodowej oraz Biblioteki Jagiellońskiej” (2017–2020), współfinansowany przez Unię Europejską. Jego celem była digitalizacja obiektów należących do domeny publicznej, w tym czasopism XIX i XX w., (wśród nich dużego zespołu pism konspiracyjnych z lat 1939–1945), z których „część podlega ochronie ze względów konserwatorskich i nie jest dostępna na co dzień”²³. W tym czasie równoległe zaczęły się pojawiać lokalne i regionalne inicjatywy digitalizacji własnych zbiorów, mających znaczenie dla miejscowych środowisk twórczych i naukowych.

Zadania związane z cyfrową archiwizacją i udostępnianiem piśmiennictwa polskiego realizowane są nie tylko w kraju, ale również poza jego granicami. Do szczególnie cennych inicjatyw należy powstanie w 2012 r. Polonijnej Biblioteki Cyfrowej, której „głównym celem jest zabezpieczenie oraz udostępnianie zbiorów organizacji zrzeszających polską diasporę na świecie”, posiadających polonika, których wartość „jest bezcenna z punktu widzenia historii Polski oraz dorobku intelektualnego i kulturalnego społeczności emigracyjnych ostatnich dwóch wieków”. Działalność ta jest traktowana jako „dopełnienie przedsięwzięć

20 E-Kolekcja Czasopism Polskich, [online] http://buwcd.buw.uw.edu.pl/e_zbiory/ckcp/CKCP.html [dostęp 16.09.2021].

21 Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa. Realizacja projektu, [online] <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/text?id=info-realizacja> [dostęp 16.09.2021].

22 Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa, Zbiory objęte projektem, [online] <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/text?id=info-zbiory> [dostęp 16.09.2021].

23 Biblioteka Narodowa. Projekt Patrimonium, [online] <https://www.bn.org.pl/projekty/patrimonium/patrimonium---digitalizacja-i-udostepnienie-polskiego-dziedzictwa-narodowego-ze-zbiorow-biblioteki-narodowej/o-projekcie/> [dostęp 16.09.2021].

największych ośrodków prowadzących digitalizację polskiego dziedzictwa kulturowego”²⁴. Zbliżony charakter ma digitalizacja zbiorów prasy polskiej (1801–1939) przechowywanych w Lwowskiej Narodowej Naukowej Bibliotece im. Stefanyka, w części uzupełniającej zasób krajowy, z tą różnicą, że zbiory te – przeważnie pochodzące z Ossolineum, Biblioteki Baworowskich, Biblioteki Poturzyckiej i wielu innych – do sierpnia 1939 r. znajdowały się na terytorium Polski, lecz w wyniku rozstrzygnięć politycznych kończących II wojnę światową i „przesunięcia” państwa polskiego o około 200 kilometrów na zachód, znalazły się poza nową, wschodnią granicą kraju. Podobne przesłanki miała digitalizacja podjęta w ramach działalności Podkarpackiej Biblioteki Cyfrowej, której celem było uzupełnienie zasobu czasopism polskich, wydawanych do 1939 r. na obszarze między rzeką San, a obecną wschodnią granicą Polski, w oparciu o zasoby Biblioteki im. Stefanyka. Ograniczona dostępność tytułów prasowych z takich ośrodków jak Rzeszów, Jasło, Jarosław, Przemyśl, Sanok, wynika z ich położenia geograficznego, czyli na wschód od Sanu, a więc obszaru z którego druki, na mocy regionalnego egzemplarza obowiązkowego od czasów austriackich były gromadzone przez Bibliotekę Uniwersytecką we Lwowie oraz lwowskie Ossolineum, natomiast w wyborze były wprowadzane do zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej, mającej z kolei w tym okresie (do 1939 r.) prawo do druków z obszaru na zachód od linii rzeki San (była Galicja zachodnia/Małopolska).

W tym kontekście można dodać, że cennym uzupełnieniem zbiorów zdigitalizowanych przez instytucje krajowe, są tytuły prasowe dostępne na portalach zagranicznych, w tym w bazie ANNO Austriackiej Biblioteki Narodowej (byłej Biblioteki Cesarskiej) oraz litewska baza ePaveldas [eDziedzictwo] obejmująca kopie ze zbiorów Litewskiej Biblioteki Narodowej, Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich (dawna Biblioteka Publiczna im. Eustachego i Emilii Wróblewskich) oraz Biblioteki Publicznej w Kownie. W każdej z tych baz jest po kilkanaście tytułów prasy polskiej (do 1939 r.)²⁵, z których część uzupełnia tytuły dostępne w polskich bibliotekach cyfrowych – niekiedy bardzo rzadkie (np. wydawane w Kownie) lub egzemplarze oryginalne.

Powszechne przyjęcie jednego standardu informatycznego (zapis metadanych w formacie Dublin Core oraz oprogramowanie dLibra) stanowiło czynnik sprzyjający powstaniu Federacji Bibliotek Cyfrowych, ośrodka centralnego, który poprzez wspólne indeksowanie daje możliwość wszechstronnego przeszukiwania zasobów cyfrowych niezależnie od lokalizacji kopii cyfrowej,

24 D. Kuźmina, D. Sypuła, *Polonijna Biblioteka Cyfrowa 2017*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2017, tom specjalny: *Polonika w zbiorach obcych*, pod red. nauk. J. Pu-chalskiego, A. Chamery-Nowak, D. Pietrkiewicz, s. 85.

25 Ustalenia własne na podstawie list tytułów na dzień 21 września 2021 r.

a w konsekwencji również dostęp do niej. Przyjęte rozwiązania zapewniły również dostęp polskich zasobów cyfrowych do biblioteki Europeana, dającej wgląd praktycznie do całokształtu zdigitalizowanego europejskiego dziedzictwa.

Uwagi i wnioski metodologiczne

Kluczową rolę w systemach informacyjno-wyszukiwawczych odgrywają metadane, czyli w najprostszym ujęciu, czytelne komputerowo dane zawierające charakterystykę obiektu cyfrowego, umożliwiające jego identyfikację²⁶, które mają swoje odpowiedniki w zasadach komputerowego katalogowania zbiorów opartego na standardzie MARC 21.

W systemie bibliotek cyfrowych szeroko przyjętym standardem opisu obiektów cyfrowych jest oparty na zestawie 15 elementów (atrybutów) schemat Dublin Core, utworzony w Dublinie, Ohio (1995), który powstał jako propozycja prostego zestawu elementów, odpowiednich do tworzenia opisów i wyszukiwania zasobów cyfrowych dostępnych online²⁷.

Podstawą schematu Dublin Core, są trzy grupy elementów (łącznie 15) opisu obiektu cyfrowego, określonych jako: 1) „zawartość”: tytuł, autor (dla druków zwartych), opis rzeczowy (słowa kluczowe i hasła), opis (zwięzła charakterystyka), źródło (odesłanie do oryginału, z którego pochodzi kopia), język, relacja (powiązania z innymi obiektami cyfrowymi), zakres (miejsce i czas); 2) „własność intelektualna”: twórca, wydawca, współtwórca (hasła osobowe), własność (informacja o warunkach dostępu); 3) „dookreślenie”: data (data wydania lub okres wydawniczy), typ (rodzaj dokumentu), format (dane do identyfikacji programu), identyfikator (numer do identyfikacji dokumentu).

W przyjętym systemie jednostką opisu w przypadku książek jest dzieło, natomiast w przypadku wydawnictw prasowych numer gazety lub czasopiśma. Taki system opisu stanowi wyłom w dotychczasowej praktyce bibliotekarskiej, w myśl której jednostką opisu wydawnictwa ciągłego był i jest jego tytuł (schemat MARC 21), nigdy zaś pojedynczy numer. Nie podejmując się oceny systemu, można ogólnie stwierdzić, że ma zarówno zalety, jak i wady. Na przykładzie Federacji Bibliotek Cyfrowych (FBC) można zauważyć, że niewątpliwą zaletą jest możliwość łatwego przejścia z listy prezentującej zasób do konkretnego numeru, jak również wyświetlanie graficzne zasobu w postaci kalendarza, odpowiedniego dla danego roku, jak to ma miejsce w przypadku

26 Przegląd definicji pojęcia „metadane” zob.: M. Nahotko, *Metadane. Sposób na uporządkowanie Internetu*, Kraków 2004, s. 11–15.

27 M. Nahotko, *Opis dokumentów elektronicznych. Teoretyczny model i możliwości jego aplikacji*, Kraków 2006, s.21.

Cyfrowej Biblioteki Narodowej Polona²⁸ oraz wspomnianych bibliotek cyfrowych ANNO i ePaveldas. Wadą zaś jest rozpychanie indeksów nierzadko nawet do kilkudziesięciu tysięcy pozycji, po wprowadzeniu – jako hasła wyszukiwawczego – tytułu jakiegoś periodyku do pola wyszukiwań z opcją „tytuł” i następnie koniecznością czasochłonnego zawężania przy pomocy innych atrybutów opisu, względnie uaktywnienie dowolnego numeru wyświetlonego pisma i przejście do danej biblioteki cyfrowej, a następnie skorzystanie z opcji „struktura obiektu” dającej wgląd do całego zasobu.

Nieocenioną pomocą – zwłaszcza w kontekście wyszukiwania zdigitalizowanych tytułów prasowych kwalifikujących się do uzupełnienia – stanowi serwis tematyczny „FBC czasopisma”, obejmujący czasopisma ze zbiorów polskich instytucji kultury²⁹. Baza systematycznie rozrastająca się obejmuje ponad 7300 tytułów, w tym ponad 5600 w języku polskim³⁰. Podstawą bazy jest lista tytułów, którą można dowolnie kształtować w trybie nawigacji fasetowej, według: języka, dostawcy danych, miejsca wydania i zakresu dat; elementy te (atrybuty) są zarazem elementami statystyki. Podstawą szeregowania listy jest układ alfabetyczny tytułów lub – opcjonalnie – według daty wydania (od numeru najnowszego lub najstarszego). Ponadto, istnieje możliwość wyszukiwania według tytułu i/lub słów kluczowych. Wyświetlana charakterystyka czasopisma na liście daje wgląd do jego podstawowych cech, obejmując: język, temat [z klasyfikacją], wydawcę, miejsce wydania oraz dostawcę danych jak również elementy dodatkowe, oddające trwałość inicjatywy wydawniczej wyrażoną jako „okres wydawania” oraz liczbę numerów w FBC. Uaktywnienie przycisku „pokaż w FBC” powoduje przejście do odpowiedniego tytułu w miejscu lokalizacji kopii cyfrowych.

Skrótowe omówienie serwisu tematycznego poświęconego czasopismom – najnowszej inicjatywy FBC, ma na celu podjęcie refleksji nad dalszymi udogodnieniami, głównie z myślą o pomocy w identyfikacji tytułów prasowych kwalifikujących się do dalszego uzupełnienia, przy równoczesnym ograniczeniu ryzyka dublowania istniejącego zasobu cyfrowego, poza przypadkami uzupełniania różniących się czytelnością (lub niekompletnych) egzemplarzy zdigitalizowanych.

Poniżej przegląd proponowanych rozwiązań w zakresie wprowadzenia nowych możliwości wyszukiwawczych w portalu „FBC czasopisma” – przez uwzględnienie jako terminów alternatywnych również tytułów w ortografii współczesnej, zwiększenie jednoznaczności haseł w indeksie zbiorczym przez umieszczanie dodatkowych elementów identyfikujących oraz poszerzenie

28 Prasa | Polona, [online] <https://polona.pl/press/?sort=title%20asc> [dostęp 23.09.2021].

29 Czasopisma serwis tematyczny FBC, [online] http://czasopisma.fbc.net.pl/?s=newspaper_title%2520asc [dostęp 23.09.2021].

30 Stan na dzień 23 września 2021 r.

zakresu informacji o dostępnym zasobie cyfrowym w wyniku wprowadzenia pewnych tabelarycznych rozwiązań graficznych, poszerzających zakres informacji o łącznym, dostępnym cyfrowo zasobie gazet i czasopiśmie, niezależnie od dostawcy danych.

- Wariant tytułu. Pewnym utrudnieniem w wyszukiwaniu (sygnalizowanym przez czytelników) jest brak wariantu tytułu (w przeciwieństwie do katalogów komputerowych) w pisowni współczesnej, szczególnie w przypadku pierwszego członu; np. Kuryer, Kurjer, w tym wypadku pozostaje jedynie skorzystanie z systemowej podpowiedzi. Prostem rozwiązaniem byłoby wprowadzenie zapisu w polu „Tytuł” (na przykład): Kurjer Stanisławowski (Kurier Stanisławowski). Sugerowane uzupełnienie nie naruszyłoby jedności pola „Tytuł”, przy równoczesnym zapewnieniu dodatkowej możliwości wyszukiwania.
- Indeksowanie. Podstawą szeregowania w systemie jest tytuł wydawnictwa prasowego, który w większości przypadków jest czynnikiem wystarczającym do jednoznacznej identyfikacji periodyku. Problem pojawia się w sytuacji tytułów powtarzających jak na przykład „Gazeta Polska” (bez dodatkowych określeń jak „Gazeta Polska w...”). Tytuł ten posiada łącznie 19 różnych gazet, podobnie „Słowo Polskie” – 23 pisma, niemające ze sobą żadnego bibliograficznego związku – jak wynika z danych Centralnego Katalogu Czasopism Polskich (CKCzP), który obecnie jest jedyną internetową bazą bibliograficzną zachowującą dawne zasady identyfikacji wydawnictw ciągłych, wcześniej stosowane przy szeregowaniu kart katalogowych. W przypadku periodyków posiadających identyczny tytuł, ewentualnie różniących się podtytułem, według tychże zasad zachowanie jednoznaczności identyfikacji i miejsca w indeksie lub kart w katalogu jest możliwe dzięki wykorzystaniu dwóch lub nawet trzech elementów opisu bibliograficznego: tytuł, miejsce wydania, pierwszy rok ukazywania się, na przykład (za CKCzP) „Gazeta Polska” (Paryż), „Gazeta Polska” (Warszawa ; 1929), przy powtarzalności tytułu dla danego miejsca wydania. Otrzymany w ten sposób indeks – w kategoriach logiki – staje się zbiorem dobrze uporządkowanym, w którym miejsce każdego elementu (tytułu pisma), jako poprzednika i następnika jest ściśle określone, analogicznie jak we wzmiankowanym CKCzP, zapobiegając komasacji identycznych tytułów różnych pism jako jednej pozycji.
- Kompletność. Dla łatwej orientacji według kryterium kompletności: tytuł kompletny/tytuł z brakami; korzystne byłoby umieszczanie, na przykład za liczbą numerów również adnotacji: (Kpl.) – komplet lub (Nkl.) – dla tytułów z brakami, a więc kwalifikujących się do uzupełnienia. Względnie (II wariant) według systemu stosowanego w rekordzie zasobu dla

formatu MARC 21 (pole 008), zgodnie z przyjętymi kategoriami i sugerowanymi oznaczeniami: zasób kompletny (95–100%, (Kpl.), w praktyce brak pojedynczych numerów); zasób niekompletny (51–94%, (Nkl.), brak części roczników, numerów); zasób bardzo niekompletny (poniżej 50%, dostępne pojedyncze roczniki, ciągi numerów) z proponowanym oznaczeniem (bNkl.)³¹. Dodatkową korzyścią z ujednoliconych informacji o stanie zasobu cyfrowego byłaby możliwość jego indeksacji według stopnia kompletności w wyniku zastosowaniu czytelnych symboli, ale pod warunkiem zachowania jednoznaczności porządkowania, czyli jeden tytuł prasowy (w razie potrzeby uzupełniony o miejsce wydania i ewentualnie pierwszy rok ukazywania się wydawnictwa jako dodatkowe elementy wyróżniające) to jedna pozycja w indeksie.

Zasadniczą trudność w przypadku pierwszej propozycji może sprawiać dokładne ustalenie całości wydawniczej z powodu błędów lub zmian w numeracji, względnie konfiskat nakładu, natomiast jej zaletą jest teoretyczna możliwość identyfikacji i uzupełnienia nawet jednego brakującego numeru, podczas gdy w ujęciu kompletności jako przedziału 95–100%, pojedyncze brakujące numery jakby znikają. Równocześnie, jak wynika z praktyki bibliotecznej, nie należą do rzadkości przypadki poszukiwania właśnie owych pojedynczych, brakujących w zasobie cyfrowym numerów (najczęściej miesięczników, rzadziej tygodników lub dzienników) przez czytelników prowadzących prace badawcze.

- Zasób. Szybkiej identyfikacji numerów brakujących, a więc do uzupełnienia, dobrze służyłoby graficzne przedstawienie zasobu (podobne do kalendarza) – zwłaszcza dzienników – w formie tabelarycznej, w której każde pole byłoby wypełnione przez odpowiedni numer w zapisie liczbowym, w przypadku jego obecności w zasobie cyfrowym lub na przykład kropki przy jego braku. Tego rodzaju praktyka miała miejsce przy rejestracji wpływów na dawnych kartach akcesyjnych. Natomiast w zapisie systemowym, w razie dublowania się numerów, odpowiedni zapis (numer) mógłby się pojawiać tylko raz (przez nałożenie się), przy odesłaniu do odpowiedniego źródła danych cyfrowych (dostawca danych). Wydaje się, że taki system prezentacji zasobu (wg numerów) mógłby mieć charakter opcjonalny wobec kalendarzowego, w zależności od potrzeb zawodowych lub czytelniczych. Jak się wydaje, przyjęciu takiego rozwiązania sprzyjałaby zasada opracowywania (wg Dublin Core) każdego numeru jako odrębnej jednostki.

Dla ilustracji pomysłu skan karty akcesyjnej:

31 E. Chrzan, A. Padziński, *Format MARC 21 rekordu zasobu*, Warszawa 2001, s. 15.

Karta akcesyjna pisma „Nowy Dziennik”, New York, 2009.
Zwraca uwagę wielocyfrowa numeracja ciągła i kompletność rocznika,
bez numerów brakujących, które zwyczajowo były zaznaczane kropką

TYTUŁ rok sygnatura, czyt. czas.												DZIENNIK
	STYCZ.	LUTY	MARZ.	KWIEC.	MAJ	CZERW.	LIPIEC	SIERP.	WRZES.	PAŹDZ.	LIST	GRUDZ.	
1		↓	↓	10556	10582	10604	10633	10659	10685	10710	↓	10761	
2	10480	10506	10530	10557	10583	10608	10634	10660	10686	10711	10737	10762	
3	10481	10507	10531	10558	10584	10609	10635	10661	10687	10712	10738	10763	
4		10508	10532		10585	10610		10662	10688		10739	10764	
5	10482	10509	10533	10560	10586	10611	10636	10662	10689	10713	10740	10765	
6	10483	10510	10534	10560	10586			10663	10689	10714	10741		
7	10484			10561	10587	10612	10637	10664		10715		10766	
8	10485	10511	10535	10562	10588	10613	10638		10690	10716	10742	10767	
9	10486	10512	10536	10563	10589	10614	10639	10665	10691	10717	10743	10768	
10	10487	10513	10537	10564		10615	10640	10666	10692	10718	10744	10769	
11	10487	10514	10538		10590	10616		10667	10693		10745	10770	
12	10488	10515	10539	10565	10591	10617	10641	10668	10694	10719	10746		
13	10489	10516	10540		10592		10642	10669	10695	10720	10747	10771	
14	10490			10566	10593	10618	10643	10670	10696	10721	10748	10772	
15	10491	10517	10541	10568	10594	10619	10644		10697	10722	10749	10773	
16	10492	10518	10542	10569		10620	10645		10698	10723	10750	10774	
17		10519	10543	10570	10595	10621	10646	10671	10699	10724	10751	10775	
18	10493	10520	10544		10596	10622		10672	10700	10725	10752	10776	
19	10494	10521	10545	10571	10597	10623	10647	10673	10701	10726	10753	10777	
20	10495	10522	10546	10572	10598		10648	10674	10702	10727	10754	10778	
21	10496			10573	10599		10649	10675	10703	10728	10755	10779	
22	10497	10523	10547	10574	10600	10624	10650		10704	10729	10756	10780	
23	10498	10524	10548	10575		10625	10651	10676	10705	10730	10757	10781	
24		10525	10549	10576	10601	10626		10677	10706		10758		
25	10499	10526	10550		10602	10627		10678	10707	10731	10759	10782	
26	10500	10527	10551	10577	10603	10628	10653	10680	10708	10732	10760	10783	
27	10501	10528	10552	10578	10604		10654	10681	10709	10733	10761	10784	
28	10502			10579	10605	10629	10655	10682		10734	10762	10785	
29	10503	10529	10553	10580	10606	10630	10656		10735	10763	10760	10786	
30	10504		10554	10581		10631	10657	10683	10736	10764		10787	
31	10505		10555		10607		10658	10684		10765	↓		

Zapis każdego numeru (jego rejestracja) był podporządkowany dacie jego wydania (pierwsza lewa kolumna zawiera dni miesiąca: 1–31, natomiast pierwszy wiersz – nazwy miesięcy). Karty były więc także formą kalendarza pozwalającego na odczytanie daty wydania każdego numeru, ale bez dnia tygodnia. Przez uwzględnienie datowania i numeracji tego typu karty nadawały się do rejestracji czasopism praktycznie o każdej częstotliwości, począwszy od kwartalnika, pomimo obecności również innych bardziej odpowiednich wzorów kart.

W przeszłości, do rejestracji dzienników mających dwa wydania dziennie (przełom XIX/XX w., do 1920 r.) w użyciu były karty większego formatu z dodatkowym, kropkowanym podziałem pola „dzień” lub po prostu na zwykłych czystych kartkach (czasem z podziałem na miesiące), zapisywano numer z pominięciem daty wydania. Jednakże w systemie zapisu komputerowego w przypadku więcej niż jednego wydania dziennie wystarczy pogrubienie czcionki dla danego numeru i (po uaktywnieniu) komunikat: więcej niż jedno wydanie, jak to jest praktykowane na portalu Prasa | Polona Biblioteki Narodowej³².

32 Prasa | Polona, [online], dz. cyt., [dostęp 23.09.2021].

We współczesnym zastosowaniu takiej matrycy do rejestracji numerów dostępnych cyfrowo z danego rocznika, numery brakujące systemowo mogłyby być zaznaczane poziomą kreską „-” (czytelniejszej niż dawna kropka) lub przez pozostawienie pustego pola, jak w graficznym układzie kalendarzowym. Natomiast w przypadku tomów opracowanych jako jednostki z wyszczególnieniem tylko numerów skrajnych (jak np. warszawski „Tygodnik Ilustrowany”), obecność numerów pośrednich mogła by być oddawana przy pomocy kreski pionowej „|”, wówczas zapis wizualnie przypominałby tabele z rozkładu jazdy pociągów.

- Tytuły poza systemem FBC. Dla pełnej orientacji w dostępnym zasobie cyfrowym godne uwagi byłoby umieszczanie również informacji źródłach danych poza FBC, jak np. baza ANNO. Dotychczas takie informacje są wprowadzane tylko do rekordów bibliograficznych w katalogu NUKAT, o ile taki tytuł ma własny rekord. Do takiego umieszczenia (poza bazą FBC) kwalifikowałyby się również dane dotyczące ponad 500 tytułów zdigitalizowanych przez Ossolineum w Lwowskiej Narodowej Naukowej Bibliotece im. Stefanyka, do których informacja wraz z dostępem do kopii cyfrowych znajduje się jedynie w rekordzie zasobu danego tytułu lub też dostęp jest możliwy także bezpośrednio przez stronę główną Ossolineum (opracowanie tego wielkiego zasobu według zasad Dublin Core, nastąpi prawdopodobnie po zakończeniu opracowywania kopii cyfrowych rękopisów i archiwaliów). Sugierowane dodatkowe dane o innych źródłach kopii cyfrowych, mogłyby być umieszczane poniżej pola „Dostawca danych”, w polu o etykiecie „Dane poza systemem FBC”, i (na przykład) Zakład Narodowy im. Ossolińskich³³. Dla kompletności informacji byłoby wskazane również umieszczanie informacji o tytułach dostępnych wyłącznie poza bazą FBC, z uwzględnieniem wszystkich niezbędnych pól: (tytuł, język, temat, wydawca, miejsce wydania). Zaletą proponowanego rozwiązania – jak się wydaje – byłaby możliwość utworzenia jednej wielkiej bazy (katalogu) polskich wydawnictw prasowych dostępnych w kopiach cyfrowych, która mogłaby stać się odpowiednikiem Centralnego Katalogu Czasopism Polskich Biblioteki Narodowej.

Przedstawione sugestie są tylko pewnymi propozycjami, wynikającymi z doświadczeń zdobytych podczas przygotowywania list tytułów prasowych kwalifikujących się do digitalizacji w LNNB. Propozycje te są adresowane do pracowników odpowiedzialnych za digitalizację oraz informatyków – jako osób kompetentnych w programistycznej ocenie proponowanych modyfikacji i uzupełnień.

33 W przypadku akceptacji propozycji, autor zapewnia dostarczenie wszelkich niezbędnych danych dotyczących czasopism zdigitalizowanych przez Ossolineum w LNNB.

Zadania na przyszłość – próba antycypacji

Informatycznie nieograniczone możliwości tworzenia wirtualnych całości lub zasobów z możliwie najmniejszą ilością braków kolekcji prasy polskiej, szczególnie jej części do roku 1945, w tym utrwalonej na papierze ze ściery drzewnego, skłaniają do myśli o utworzeniu narodowej biblioteki wirtualnej, której podstawą – jako bazy tytułów i informacji o zasobie – mogłyby być portal „FBC Czasopisma”, z uwagi na dotychczasowy dorobek i przejrzystość systemu. W tym duchu warto podkreślić, że urealnienie takiej inicjatywy jest możliwe nie tylko przy współdziałaniu bibliotek, których zbiór prasy tworzy Narodowy Zasób Biblioteczny, ale również wielu lokalnych księżnic, nierzadko o długiej historii.

Na podstawie zarysowanych przesłanek zostało przedstawione – w formie propozycji – szkic potrzeb w zakresie cyfrowej archiwizacji zbioru prasy polskiej. Jak łatwo zauważyć, w tym kontekście nie padło patetyczne określenie „najcenniejszej części narodowego dziedzictwa”, a stało się tak dlatego, ponieważ jak wskazują lata doświadczeń w zawodzie bibliotekarza, trudno jest znaleźć „czasopisma nieważne”, że raczej są tylko takie, które jeszcze nie stały się przedmiotem zainteresowania badaczy, podejmujących niekiedy wręcz zaskakujące tematy badawcze. Do najważniejszych zadań wydaje się należeć:

- uzupełnianie zasobu tytułów prasowych już dostępnych w kopiach cyfrowych;
- przekształcenie na kopie cyfrowe wcześniej wspomnianego zasobu gazet i czasopism, zmikrofilmowanych staraniem Biblioteki Narodowej (3500 tytułów), w części uzupełniającej zasób dostępny w Internecie;
- doprowadzenie do digitalizacji w całości wszystkich 147 tytułów gazet polskich z okresu do roku 1914 uznanych za najważniejsze w kontekście ich zabezpieczenia dla potomnych³⁴;
- digitalizacja w możliwie pełnym zakresie prasy polskiej wydawanej na terenach wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej, z szerokim uwzględnieniem bibliotek posiadających przed 1939 r. regionalny egzemplarz obowiązkowy – Biblioteki Uniwersytetu Lwowskiego oraz Biblioteki Publicznej i Uniwersyteckiej w Wilnie, jak również byłej Biblioteki Publicznej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich, obecnej Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk;
- w ujęciu bardziej ogólnym, miarą zadań w zakresie digitalizacji prasy z okresu do roku 1918 są spisy, liczące setki tytułów wydawnictw cią-

34 W.M. Kolasa, J. Jarowiecki, *Najważniejsze polskie gazety do wybuchu pierwszej wojny światowej w kontekście zabezpieczenia ich dla potomnych (charakterystyka, badania, zasoby)*, [w:] *Gazety. Zasoby, opracowanie, ochrona, digitalizacja, promocja/informacja. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej, Poznań, 19–21 października 2006*, Poznań 2006, s. 25–53.

głych (w tym kalendarzy), zamieszczane w wielotomowej *Bibliografii historii Polski*, terytorialnie obejmujące trzy kraje zaborcze. W przygotowaniu kolejny tom, zawierający analogiczne spisy wydawnictw z obszaru osadnictwa emigracyjnego (poza krajami zaborczymi);

- kolejną wielką grupę stanowi prasa okresu międzywojennego kształtująca się na poziomie od około 1000 tytułów na początku lat 20.³⁵ do ponad 2000³⁶ w następnym dziesięcioleciu;
- wykraczając poza założony w opracowaniu rok 1939, można stwierdzić, że do digitalizacji praktycznie całościowej kwalifikują prasa konspiracyjna z lat 1939–1946, następnie wręcz rozsypujące się gazety krajowe z pierwszych lat powojennych, a właściwie do „polskiego października” 1956, rozpoczynającego erę Władysława Gomułki, oraz – jako kolejna grupa – prasa niezależna (II obieg) z lat 1976–1989, z uwagi na niemal całkowitą dominację egzemplarzy powielanych, w tym techniką sitodruku oraz licznych kopii maszynopisowych, wykonywanych na papierze przebitkowym, i to jeszcze zanim tego typu wydawnictwa znajdą się w domenie publicznej, gdyż w przeciwnym razie, po kolejnych dziesięcioleciach może się okazać, że już nie bardzo jest co digitalizować z powodu z powodu samoistnej destrukcji, obejmującej zarówno papier, jak i rodzaj zastosowanego środka poligraficznego.

Dobrą prezentacją skali zadań w zakresie cyfrowej archiwizacji tytułów prasowych, pomimo dotychczasowych osiągnięć, są dane zawarte w Centralnym Katalogu Czasopism Polskich Biblioteki Narodowej, obejmującym tytuły do 1950 r. wraz z informacją o ich dostępności w bibliotekach w Polsce.

Z drugiej strony, na rzecz digitalizacji przemawia powszechnie używany od lat 60. XIX w. papier celulozowy, ulegający autodestrukcji wskutek jego kwaśnego odczynu (pH poniżej 7, a najczęściej – 80%, poniżej 5 punktów), dominujący jako nośnik treści w naszych zbiorach bibliotecznych.

W formie konkluzji można stwierdzić, że zadania w kategoriach zabezpieczenia i cyfrowego udostępniania zbiorów bibliotecznych mają wymiar przynajmniej jednego pokolenia. Natomiast miarą priorytetów winien być stan zachowania i stopień zagrożenia samoczynną destrukcją oraz wartość historyczna, kulturalna, artystyczna oraz prasoznawcza poszczególnych tytułów.

³⁵ *Rozwój czasopism w latach 1922–1930*, [w:] *Statystyka Druków 1928/1930*, Warszawa 1932, s. 48.

³⁶ „Mały Rocznik Statystyczny” 1939, s. 345.

Bibliografia

- Bieńkowska B., *Potyczki ze źródłami bibliologicznymi (na przykładzie urzędowej dokumentacji strat bibliotek w Polsce podczas II wojny światowej)*, „Roczniki Biblioteczne” 2001, t. 45, s. 3–28.
- Chrzan E., Padziński A., *Format MARC 21 rekordu zasobu*, Warszawa 2001.
- Chwalewik E., *Zbiory polskie: archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w zestawieniu alfabetycznym według miejscowości*. T. 1: A-M, Warszawa-Kraków 1926.
- „Dziennik Ustaw” 1927, nr 67.
- Encyklopedia wiedzy o prasie*, pod red. J. Maślanki, Wrocław 1976.
- Jarkowski S., *Prasa polska w r. 1914*, „Książka” 1914, nr 8/12, s. 247–248.
- Katalog Mikrofilmów*, Biblioteka Narodowa. Zakład Zbiorów Mikrofilmowych. Nr 22 (1994).
- Kuźmina D., Sypuła D., *Polonijna Biblioteka Cyfrowa 2017*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2017, tom specjalny: *Polonika w zbiorach obcych*, pod red. nauk. J. Puchalskiego, A. Chamery-Nowak, D. Pietrzakiewicz, s. 81–93.
- L'vivs'ka nacjonal'na naukova biblioteka Ukraïni imeni V. Stefanika. Peremišennâ i vtrati fondiv. Zbirnik dokumentiv i materialiv*. T. 1: 1939–1945, L'viv 2010.
- L'vivs'ka naukova biblioteka im. V. Stefanika NAN Ukraïni. Dokumenti, fakti, komentari*, oprac. L.ĭ. Krušel'nic'ka, L'viv 1996.
- Kolasa W.M., Jarowiecki J., *Najważniejsze polskie gazety do wybuchu pierwszej wojny światowej w kontekście zabezpieczenia ich dla potomnych (charakterystyka, badania, zasoby)*, [w:] *Gazety. Zasoby, opracowanie, ochrona, digitalizacja, promocja/informacja : materiały z międzynarodowej konferencji naukowej, Poznań, 19–21 października 2006*, Poznań 2006, s. 25–53.
- „Mały Rocznik Statystyczny”, 1939.
- Matwijów M., *Walka o lwowskie dobra kultury w latach 1945–1948*, Wrocław 1996.
- Nahotko M., *Metadane. Sposób na uporządkowanie Internetu*, Kraków 2004.
- Nahotko M., *Opis dokumentów elektronicznych. Teoretyczny model i możliwości jego aplikacji*, Kraków 2006.
- Pokaz Polski na Międzynarodowej Wystawie Prasy w Kolonii – MCMXXVIII*, Warszawa 1928.
- Potrzebnicka E., *Stan zachowania zbiorów z XIX i XX wieku w bibliotekach polskich. Raport 2018*, „Notes Konserwatorski” 2019, z. 21, s. 15–45.
- „Sprawozdanie Zakładu Narodowego im. Ossolińskich za Rok [2003]” 2004.
- Statystyka Druków 1928/1930*, Warszawa 1932.
- Święćkowska T., *Prawo autorskie w działalności bibliotecznej i informacyjnej*, [w:] *Nauka o informacji w okresie zmian, praca zbiorowa*, pod red. B. Sosińskiej-Kalaty i E. Chuchro przy współpr. M. Luterka, Warszawa 2013, s. 207–225.

Dokumenty wewnętrzne

Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Inwentarz, t. 60.

Źródła internetowe

Biblioteka Narodowa. Projekt Patrimonium, [online] <https://www.bn.org.pl/projekty/patrimonium/patrimonium---digitalizacja-i-udostepnienie-polskiego-dziedzictwa-narodowego-ze-zbiorow-biblioteki-narodowej/o-projekcie/> [dostęp 23.09.2021].

Czasopisma serwis tematyczny FBC, [online] http://czasopisma.fbc.net.pl/?s=newspaper_title%2520asc [dostęp 23.09.2021].

„Dziennik Ustaw” 2017, [online] <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20210001062/T/D20211062L.pdf> [dostęp 15.09.2021].

„Dziennik Ustaw” 2017, poz. 2427, [online] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20170002427> [dostęp 17.07.2022].

„Dziennik Ustaw” 2021, [online] <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20210001062/T/D20211062L.pdf> [dostęp 15.09.2021].

E-Kolekcja Czasopism Polskich, [online] http://buwcd.buw.uw.edu.pl/e_zbiory/ckcp/CKCP.html [dostęp 16.09.2021].

Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa. Realizacja projektu, [online] <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/text?id=info-realizacja> [dostęp 16.09.2021].

Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa, Zbiory objęte projektem, [online] <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/text?id=info-zbiory> [dostęp 16.09.2021].

Prasa | Polona, [online] <https://polona.pl/press/?sort=title%20asc> [dostęp 23.09.2021].